

СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА

THE FORMATION OF CONTINENTAL EUROPEAN LAW

Матвєєва Т.А., к.ю.н.,

доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

«Історія – вчителька життя», як говорили стародавні греки. Щоб дізнатися, куди і в якому напрямку йти українському суспільству у своєму розвитку, необхідно знати та вивчати найкращі демократичні приклади розвитку європейської цивілізації та всього людського суспільства.

Словом «античні» називали Стародавню Грецію і Стародавній Рим. Античний світ – це особливий тип історії, який складається в умовах розвиненого громадянського суспільства, коли воно домінує над державою. Характерною основою античної цивілізації є господарський порядок, заснований на приватногосподарських відносинах. Суспільство й особливість в Давній Греції мають економічний та політичний суверенітет; особистість володіє великими ступенями свободи, є історично більш активною, тому створює високу гуманістичну культуру і загалом цивілізацію.

На це орієнтована побудова сучасного українського суспільства (побудова демократичної держави, приватна власність разом із державною, повага до прав людини тощо), тому автор статті розпочав дослідження історії держави та права Стародавньої Греції на прикладі державного ладу та права Афіні і Спарти.

Дослідження цієї теми має давню історію. Так, в Античному світі виникли міфологічні уявлення, які були побудовані на тому, що демократична рабовласницька республіка в Афінах була «золотим віком» в історії людства. Одні з найперших досліджень цієї теми запропонував французький філософ-просвітник XVIII століття Ж.А. Кондорсе, який вважав, що в основу розвитку цього періоду було покладено успіхи людського розуму. Нестандартними поглядами на розвиток цього періоду вирізняються теорія «локальних цивілізацій» англійського історика А.Дж. Тойнбі; теорія «стадій економічного розвитку» американського економіста У. Ростоу. Відомими є підручники з історії держави та права зарубіжних країн К.І. Батира, К.Г. Федорова, які вважають Афінську державу та право класичним зразком давньої демократії, заснованої на античному засобі виробництва, деякі права громадян, якої покладені в Декларації прав людини і громадянина Французької буржуазної революції 1789 року та інші «документальні віхи» розвитку людської цивілізації.

Суттєві зміни порівняно з цими підручниками зробили Б.І. Тищик, Н.О. Крашеніннікова й О.О. Жидков у новому виданні. Авторами враховувалась та обставина, що еволюція древніх і середньовічних суспільств Сходу йшла особливим цивілізаційним шляхом, що відрізняє його від розвитку античних рабовласницьких суспільств і феодальних суспільств Заходу. Антична історія, антична держава і право – основа європейської історії та європейської цивілізації. Для сучасного європейця античність – це школа політики, сучасної державності, школа демократії та тиранії, школа права; навіть в азійських культурах є вкраплення «античного духу».

Написанням статті я хочу запропонувати нашій сучасній державі у побудові демократичного, правового суспільства приклад існування демократичного античного світу з розгалуженими гілками влади на законодавчу, виконавчу та судову. Отже, ми вирушаємо до Античного світу.

У 2 тис. до н. е. чотири грецьких племені заселили південь Балканського півострова. Кожне з них мало Народне зібрання, Раду старійшин та виборного володаря. Так виникли їх столиці – Коринф, Мегари, Спарта тощо. З індивідуалізацією праці відбувся розподіл общинної землі зі спадковим сімейним володінням, наслідком розвитку майнової диференціації, яким є виокремлення родової верхівки та вільних общинників (фетів). На початку 1 тис. до н. е. з'являється патріархальне рабовласництво, джерелами якого були боргове рабство та військовий полон. Виникає патріархальна сім'я.

Ключові слова: Афінська демократична рабовласницька держава, Народне зібрання, Афіни.

"History is the teacher of life," said the ancient Greeks. To find out where and in what direction Ukrainian society should go in its development, it is necessary to know and study the best democratic examples of the development of European civilization and the whole human society.

The word "ancient" was called Ancient Greece and Ancient Rome. The Ancient world is a special type of history that develops in the conditions of a developed civil society, when it dominates the state. A characteristic basis of ancient civilization is the economic order based on private economic relations. Society and peculiarity in ancient Greece have economic and political sovereignty; the individual has great degrees of freedom, is historically more active and therefore creates a high humanistic culture and civilization in general.

The construction of modern Ukrainian society is also focused on this (building a democratic state, private property along with the state, respect for human rights, etc.), so the author studied the history of the state and law of ancient Greece on the example of state and law of Athens and Sparta.

The study of this topic has a long history. Thus, in the ancient world there were mythological notions, which were built on the fact that the democratic slave-owning republic in Athens was the "golden age" in human history. One of the earliest studies of this topic was proposed by the French philosopher-educator of the 18th century J.A. Condorcet, who believed that the development of this period was based on the success of the human mind. The theory of "local civilizations" by the English historian A.J. Toynbee; founder of the "stages of economic development" of the American economist W. Rostow. Well-known textbooks on the history of the state and the law of foreign countries K.I. Batira, K.G. Fedorov, who consider the Athenian state and law a classic example of an ancient democracy based on the ancient means of production; some of the rights of its citizens are enshrined in the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of the French Bourgeois Revolution of 1789 and other documentary milestones in the development of human civilization.

Significant changes in comparison with these textbooks have made B.Y. Тищик, Н.О. Krashennnikov and O.O. Zhidkov in a new edition. The authors took into account the fact that the evolution of ancient and medieval societies of the East followed a special civilizational path, which distinguishes it from the development of ancient slave-owning societies and feudal societies of the West. Ancient history, ancient state and law – the basis of European history and European civilization. For the modern European - antiquity - the school of politics, modern statehood, the school of democracy and tyranny, the school of law; even in Asian cultures there is an infusion of the "ancient spirit".

By writing this article, I want to offer our modern state in building a democratic, legal society an example of the existence of a democratic ancient world with branched branches of government into legislative, executive and judicial. So, we go to the ancient world.

In 2 thousand BC four Greek tribes inhabited the south of the Balkan Peninsula. Each of them had a National Assembly, a Council of Elders and an elected ruler. Thus arose their capitals – Corinth, Megara, Sparta and others. With the individualization of labor there was a division of communal land with hereditary family ownership, a consequence of the development of property differentiation – the separation of the tribal elite and free community members (fets). At the beginning of 1 thousand BC patriarchal slavery emerged, the source of which was debt slavery and captivity. A patriarchal family emerges.

Key words: Athenian democratic slave-owning state, People's Assembly, Athens.

«Історія – вчителька життя», як говорили стародавні греки. Щоб дізнатися, куди і в якому напрямку йти українському суспільству у своєму розвитку, необхідно знати та вивчати найкращі демократичні приклади розвитку європейської цивілізації та всього людського суспільства.

Словом «античні» називали Стародавню Грецію і Стародавній Рим. Античний світ – це особливий тип історії, який складається в умовах розвинутого громадянського суспільства, коли воно домінує над державою. Характерною основою античної цивілізації є господарський порядок, заснований на приватногогосподарських відносинах. Суспільство й особливості в Давній Греції мають економічний та політичний суверенітет; особистістю володіє великими ступенями свободи, є історично більш активною, тому створює високу гуманістичну культуру і загалом цивілізацію.

На це орієнтована побудова сучасного українського суспільства (побудова демократичної держави, приватна власність разом із державною, повага до прав людини тощо), тому автор статті розпочав дослідження історії держави та права Стародавньої Греції на прикладі державного ладу та права Афин і Спарти.

Дослідження цієї теми має давню історію. Так, в Античному світі виникли міфологічні уявлення, які були побудовані на тому, що демократична рабовласницька республіка в Афінах була «золотим віком» в історії людства. Одні з найперших досліджень цієї теми запропонував французький філософ-просвітник XVIII століття Ж.А. Кондорсе, який вважав, що в основу розвитку цього періоду було покладено успіхи людського розуму. Нестандартними поглядами на розвиток цього періоду вирізняються теорія «локальних цивілізацій» англійського історика А.Дж. Тойнбі; теорія «стадій економічного розвитку» американського економіста У. Ростоу. Відомими є підручники з історії держави та права зарубіжних країн К.І. Батира, К.Г. Федорова, які вважали Афініську державу та право класичним зразком давньої демократії, заснованої на античному засобі виробництва, деякі права громадян якої покладені в Декларацію прав людини і громадянина Французької буржуазної революції 1789 року та інші «документальні віхи» розвитку людської цивілізації.

Суттєві зміни порівняно з цими підручниками зробили Б.Й. Тищик, Н.О. Крашеннікова й О.О. Жидков у новому виданні. Авторами враховувалась та обставина, що еволюція древніх і середньовічних суспільств Сходу йшла особливим цивілізаційним шляхом, що відрізняє його від розвитку античних рабовласницьких суспільств і феодальних суспільств Заходу. Антична історія, антична держава і право – основа європейської історії та європейської цивілізації. Для сучасного європейця античність – школа політики, сучасної державності, школа демократії та тиранії, школа права; навіть в азійських культурах є вкраплення «античного духу».

Написанням статті я хочу запропонувати нашій сучасній державі у побудові демократичного, правового суспільства приклад існування демократичного античного світу з розгалуженими гілками влади на законодавчу, виконавчу та судову. Отже, ми вирушаємо до Античного світу.

У 2 тис. до н. е. чотири грецьких племені заселили південь Балканського півострова. Кожне з них мало Народне зібрання, Раду старійшин та виборного володаря. Так, виникли їх столиці – Коринф, Мегари, Спарта тощо. З індивідуалізацією праці стався розподіл общинної землі зі спадковим сімейним володінням, наслідком розвитку майнової диференціації якої є виокремлення родової верхівки і вільних общинників (фетів). На початку 1 тис. до н. е. з'являється патріархальне рабовласництво, джерелами якого були боргове рабство та військовий полон. Виникає патріархальна сім'я [1, с. 27–29].

Бідні природні ресурси, що сприяли розвитку обміну і, як наслідок, асиміляції різних братрій та родів, наприкінці

2 тисячоліття об'єднали племена Аттики в єдине військо, яке обрало собі єдиного володаря. Хоча суспільство ще не було поділено на класи, а держава не виникла, Народне зібрання кожного племені – одночасно військо, а базилевс та старійшини – військові ватажки, первісне суспільство перетворюється на політичне суспільство у вигляді військової демократії, останньої сходинки первісного ладу.

Утворення держави в Афінах пов'язано з проведенням реформ легендарного героя Тесея, однією з яких було об'єднання (сінойкізм) племен Аттики в єдиний афінський народ під владою Ради племен. Внаслідок цього афінський поліс став територіальною формою політичної організації суспільства. Це вимагало централізованого урегулювання суспільних конфліктів між повноправними афінянами і залежними фетами, іноземцями та рабами. Тесеєм закріплює суспільну й політичну нерівність, поділивши вільних на евпатридів (благородних), геоморів (землевласників) та деміургів (ремісників).

Важливі державні, судові та військові посади займали тільки евпатриди (родоплеменна верхівка), що привело до відокремлення публічної влади від населення. Так, Рада старійшин перетворилась на аристократичне зібрання, яке ніхто не обирав і яке ні перед ким не звітувало. Воно засідало на горі бога війни Ареса, тому називалося Ареопагом. Він приймав закони, контролював Народне зібрання, здійснював вищу судову владу, спостерігав за діями посадових осіб – архонтів, яких сам обирав. Колегія архонтів шляхом здійснення жрецьких, військових та судових функцій базилевса з часом почала керувати всією державою. Якщо спочатку посада архонта була пожиттєвою, потім вона обмежувалась десятьма роками, з часом архонта обирали на рік. Геомори та деміурги відсторонювалися від управління суспільством, зберігаючи тільки право участі у Народному зібранні.

У 6 столітті в Афінах сталась політична революція, тому що поглибилися протиріччя між заможною родою аристократією та народом (демосом). Більшість геоморів перетворились на батраків, які обробляли землі евпатридів за 1/6 частину врожаю; якщо вони не сплачували орендну плату, їх та їхні сім'ї продавали в боргове рабство за кордон. До них приєдналася вже численна верства торгового людства, матроси могутнього афінського флоту. Під час революції архонт Солон здійснив соціальну реформу, внаслідок якої була встановлена рабовласницька демократія, тобто держава в її незавершеній, початковій формі. Так, маючи надзвичайні повноваження, серед яких були й законодавчі, Солон здійснив сисахфію, тобто скасував всі поземельні борги; тих, хто був проданий у боргове рабство, звільняли, а проданих за кордон викупляли за рахунок держави. З часом джерелами рабства стала тільки купівля на світовому рабовласницькому торжищі та військовий полон. Сісахфія була поступкою демосу, адже Солон встановив максимальний розмір земельного володіння, але дозволив вільну купівлю – продаж землі. Родові володіння, подібно до селянських наділів, за волею спадкодавця переходили до нащадків.

Солон також здійснив цензову реформу, внаслідок якої спадкові привілеї знаті замінили привілеї багатства. Громадяни Афин розподілялись на чотири розряди за майновим принципом. Кожний розряд мав певні політичні права. Так, суспільні посади могли займати тільки громадяни перших трьох розрядів (посаду архонта могли займати громадяни першого розряду). Найбідніші – фети – зараховувались до четвертого розряду і мали тільки право брати участь у Народному зібранні, але зібрання вважало приймати закони, обирати посадових осіб, які перед ним звітували про свою діяльність, саме воно, згідно з конституцією Солона, було вищим органом влади в Афінах.

Одночасною поступкою як бідним, так і евпатридам було створення суду присяжних засідателів – Геліей, членом якої міг стати будь-який афінський громадянин

незалежно від його майнового положення. Гелієя відіграла важливу роль у законодавчій процедурі, стримувала вплив Народного зібрання та обмежувала владу ареопага, тобто була законодавчим та судовим органом одночасно. В інтересах епатридів була утворена Рада чотирьохсот, виборами до неї розпоряджалась родова аристократія (до неї обиралися громадяни перших трьох розрядів).

Компромісний характер реформ Солона заважав вирішенню гострих протиріч між демосом і родовою аристократією, боротьба між ними продовжувалася і привела до встановлення тиранії Пісістрата та його синів (560–527 рр. до н. е.). Тиранами в Афінах називали не завжди жорстоких, але незаконних правителів. Вони закріпили успіхи демосу в боротьбі з родовою аристократією і затвердили політичний устрій, створений Солонем. Державні органи Афін існували, але під його контролем, всі суворо дотримувалися законів. Тиран надавав кредити дрібним землевласникам, годував бідноту, яка будувала суспільні споруди, почав створювати військовий флот Афін. Все це вимагало великих грошових витрат, які були покладені на заможних у формі збільшених податків. Незадоволені аристократи за підтримки Спарти вигнали тирана, але не змогли повернути владу родової аристократії. У 509 р. до н. е. заможна торгово-ремісницька верхівка афінських рабовласників за підтримки демосу вигнала спартанців і новими реформами їх вождя Клісфена ліквідувала залишки родового ладу, розділивши населення Аттики замість племен на десять територіальних філ та демів. Рада чотирьохсот була ліквідована, замість неї створили Раду п'ятисот – по 50 громадян від кожної філи. Рада керувала державою в період між сесіями Народного зібрання та виконувала його рішення. Була також створена колегія десяти стратегів, яка також комплектувалася за територіальною ознакою населення; спочатку стратеги здійснювали лише військові функції, але згодом відсторонили архонтів і стали вищою виконавчою владою в Афінах. Задля попередження намагання родової аристократії реставрувати колишній лад, Клісфен вводить процедуру остракізму, яка була політичною мірою, а не кримінальним покаранням. Народне зібрання кожного року визнавало ворогів держави, яких виганяли за межі Аттики строком на 10 років, не позбавляючи їх прав та майна. Реформи Клісфена завершили становлення держави в Афінах у формі рабовласницької демократичної республіки, якій заважав тільки ареопаг, бо, за неписаною конституцією, він зберігав право відмінити рішення Народного зібрання та карати посадових осіб. Утворення держави в Афінах супроводжувалося боротьбою родової аристократії з демосом і завершилося перемогою демосу. Антична рабовласницька держава в Афінах у формі демократичної рабовласницької республіки склалася у 5 столітті до н. е. і проіснувала до 30-х рр. 4 століття до н. е. [2, с. 152–153].

З проведенням в середині V століття до н. е. реформ Єфіальта та Перікла афінська демократія вступила в період свого розквіту. Так, у 462 р. Єфіальт позбавив Ареопаг всіх політичних функцій і передав його компетенцію Народному зібранню, Раді п'ятисот та Гелієї. Ареопаг здійснював тільки судові та релігійні функції. Зникла цензова реформа Солона – і державні посади займалися незалежно від майнового стану, за жеребом і за нагороду. За пропозицією Перікла, жалування почали отримувати члени Ради п'ятисот, присяжні засідателі, солдати та матроси, окрім стратегів.

Фактично Афінська демократія була політичною організацією вільних, повноправних громадян над у декілька разів більшою масою безправних рабів, які не мали ні політичних, ні майнових, ні сімейних прав, тобто не вважалися суб'єктами права. З розквітом демократії на зміну патріархального рабовласництва прийшло античне рабовласництво. Хоча закон забороняв господарю вбивство раба, але не карав його за це. Раб міг свідчити в суді тільки під час катування. Вільновідпущений підпадав під подвійний догляд держави та колишнього господаря, якому він ніс

деякі повинності. Протиріччя існували і між афінськими громадянами та метеками (іноземцями, що оселилися в Афінах). Їх чисельність досягала половини чисельності афінян, і вони були повністю позбавлені політичних прав та значно обмежені в майнових правах. Незважаючи на це, закон вважав їх фізичними особами. Повноправними і дієздатними (за законом Перікла) вважалися лише особи чоловічої статі, народжені від батьків, що були повноправними і природними громадянами Афін. Громадянство надавалося з досягненням 18-річного віку, з 20 років можна було брати участь у Народному зібранні. Поміж громадянами існувала майнова нерівність: вільні поділялися на три групи, а саме невелику купку багатих рабовласників (землевласники, торговці, лихварі); дрібних землевласників, ремісників, моряків і позбавлених власних засобів існування люмпенів, які існували за рахунок подачек держави та багатіїв. Фізична праця, за винятком землеробської, вважалася принизливою для громадянина, «ганебними» професіями займалися іноземці-метеки, відпущені на волю раби.

Жінка в суспільстві не була правомочною і дієздатною, тобто не мала політичних і громадянських прав. Чоловіки вихвалялися, що дружини так добре виховані, що виходили на вулицю тільки у супроводі служниці, і то тільки в свята до храму. Соромлива дружина повинна була жити тільки на своїй половині будинка. Розлучення для чоловіка було простим – треба було тільки призвати свідків; чоловіку дозволялося мати коханок, наложниць-рабинь, відвідувати гетер (жінок легкої поведінки). За перелюбство дружину без повернення приданого виганяли з дому; закон більше не захищав її – вона не тільки не могла вже відвідувати храми та навіть прикрашати себе, будь-яка особа на вулиці мала права розірвати на ній одягу та побити її.

Ці характерні риси суспільства періоду афінської демократії відобразилися на її державному устрої. Основними засадами функціонування держави в Афінах були народоправство, виборність, колегіальність і підзвітність влади; суд присяжних. Державними органами влади були Народне зібрання, Рада п'ятисот, Гелієя. Верховний орган влади – Народне зібрання – збиралося чотири рази на місяць. Кворум (не менше 6 тисяч громадян) вимагався тільки під час вирішення надзвичайних питань (остракізм). Розклад дня оголошувався заздалегідь, і для прийняття рішення достатньо було двох-трьох тисяч громадян. В компетенцію Народного зібрання входило прийняття законів, воно видавало постанови щодо приватних питань (псефізми), призначало посадових осіб та перевіряло їх діяльність, оголошувало війну та заклало мирні договори, відало питаннями оборони та продовольчого постачання Афін, заслуховувало справи про державні злочини. Брати участь у народному зібранні мали тільки повноправні афінські громадяни з 20-річного віку, жінки та метеки не допускалися; з 4 століття до н. е. за відвідування зібрання платили гроші. Формально кожний громадянин Афін мав право подати свій законопроект до Народного зібрання, але фактично ця ініціатива обмежувалася тим, що автор законопроекту ніс кримінальну відповідальність (навіть карали смертю), якщо його закон порушував закони демократичної рабовласницької республіки. Перед тим як законопроект обговорювався на Народному зібранні, його мала розглянути Рада п'ятисот і дати щодо нього свій висновок (голосування стосовно законопроекту відбувалося простим підняттям рук). Остаточне рішення за законопроектом належало Гелієї, яка за своєю компетенцією нагадувала другу палату парламенту. Обговорення в Гелієї проходило у формі судового процесу: автор законопроекту звинувачував старі закони, Народне зібрання їх захищало. Остаточне рішення приймалося більшістю голосів присяжних за допомогою таємного голосування. Така система прийняття законів не допускала реакційного перегляду афінської конституції демократичної республіки. Засідання Народного зібрання проходили бурно.

Другим за значенням державним органом влади була Гелієя – суд присяжних. Вона надавала фізичним особам афінське громадянство, спостерігала за законністю заміщення державних посад, затверджувала міжнародні договори, але головне, здійснювала законотворчість та виносила судові вироки за політичними та релігійними справами. Саме Гелієя тлумачила конституцію та мала право перегляду (у порядку апеляції) вироків, винесених посадовими особами. До складу Гелієї шляхом жеребкування обирали 6 тисяч осіб, які заздалегідь не знали про це, щоб уникнути хабарів [3, с. 12–34].

До компетенції Ради п'ятисот належали справи безпосереднього управління, фінанси, зовнішні зносини. Посадові особи мали право виступати на Раді і висувати свої пропозиції. Важливою функцією Ради було попередньо обговорення проекту закону, який розглядало Народне зібрання. Це давало змогу Раді впливати на діяльність парламенту. Діяла Рада не в повному складі, а через пританії та секції, за числом територіальних філ пританій було десять. Кожна з них керувала одну десятю частину року. Після закінчення строку служби члени Ради звітували про свою діяльність, а за необхідності підлягали кримінальній відповідальності. В такий спосіб відобразився на державному ладі демократичних Афін принцип стримування та противаг. Афінські громадяни не надали Раді п'ятисот всю повноту виконавчої влади, адже її розподілили з нею ще дві колегії (стратегів та архонтів).

Таким чином, законодавчий процес в Афінах складався з того, що кожний повноправний громадянин мав право здійснити свою законодавчу ініціативу, тобто внести законопроект в Народне зібрання; з попереднього розгляду законопроекту Радою п'ятисот і надання висновку для Народного зібрання; безпосереднього прийняття Народним зібранням закону, на який Гелієя могла накласти вето.

Виконавча влада в Давній Греції належала посадовим особам. Обиралися вони строком на один рік без права переобрання (за винятком колегії стратегів). Всі, хто бажали бути обраними на державну посаду, мали право виставити свої кандидатури. Вибори посадових осіб здійснювалися кожного року або відкритим голосуванням, або шляхом жеребкування. Обрані особи піддавалися особливій перевірці – докімасії, під час якої з'ясовували їх особисту відповідність посаді, тобто наявність політичної благонадійності і необхідні особисті якості (з'ясовували, ким були батьки кандидата, а іноді і його далекі родичі; чи вклоняється богам Афін; чи виконує свої громадянські обов'язки). За здійснення функції чиновника платили, за винятком стратегів. Наприкінці року всі посадові особи звітували про свою діяльність перед Гелією та Радою п'ятисот, до того ж раз на місяць збиралося Народне зібрання, на якому безпосередньо проводилась перевірка діяльності виконавчої влади. Деякий час здійснення посадових функцій чиновниками було колегіальним.

Виключно відкритим голосуванням в Народному зібранні обиралися головні посадові особи – стратеги та архонти. Колегія стратегів складалася з десяти членів, які обов'язково повинні були бути одруженими і мати нерухомість. Стратеги між собою були рівними, керувати ними обирали одного зі стратегів на Народному зібранні; хоча їх переобирали кожного року, знаменитий Перікл керував ними 15 років. Стратеги мали право скликати позачергові засідання Ради п'ятисот або Народного зібрання; вони збирали гроші на утримання армії і флоту, керували доставкою продовольства в Афінах (громадяни не платили постійних податків, вони збиралися тільки з метеків); укладали мирні угоди з іншими державами та приймали капітуляції переможених; здійснювали досудове слідство та очолювали суди в справах щодо військових злочинів. Серед стратегів виділявся автократор, який керував армією, а в надзвичайних умовах і державою [4, с. 44–48].

З ростом повноважень стратегів падало політичне значення архонтів, фактично в їх руках зосереджувалися питання культу, юстиції та «прокурорський нагляд». Після реформи Солон дев'ять архонтів обиралися жеребом з кандидатів, запропонованих територіальними філами. Єдиною колегією вони діяли тільки під час вирішення Народним зібранням питання про остракізм та під час перевірки діяльності посадових осіб. Три перших архонта приймали скарги громадян по тяжких кримінальних злочинах, сімейних справах, релігійних питаннях, справах про спадок та здійснювали нагляд за іноземцями (ксенами). Архонти-фесмофети готували для розгляду справи в суді присяжних, здійснювали жеребкування судів, очолювали колегії. В обов'язок фесмофетів входило кожного року сповіщати Народне зібрання про протириччя та білі плями в законах.

Фесмофети приймали заяви про зловживання посадових осіб, внаслідок чого вони порушували питання про звільнення порушниками державних посад.

В Древній Греції вищим судовим органом була Гелієя. Деякі судові функції здійснював ареопаг (державні злочини). Під керівництвом архонта-базилевса розглядали справи про навмисне вбивство, справи про ненавмисне вбивство розглядав суд ефетів, майновими злочинами займалася колегія одинадцяти. Позови про право власності на майно розглядав третейський суд діететов, а щодо дрібних справ – колегія сорока. Під час правління Перікла були утворені суди по демах. Іноді під час розгляду тяжких публічних та приватних злочинів судом виступало безпосередньо Народне зібрання.

Наприкінці 5 століття до н. е. в Давній Греції виникла гостра криза демократії. Так, формальна рівноправність афінських громадян була підірвана їх майновою нерівністю, яка зросла внаслідок того, що греки очолили Афінський морський союз. Вони перемогли в греко-персидських війнах і нав'язали багатьом полісам та острівним республікам грецького світу військовий та політичний союз, у якому шляхом військових езекуцій нав'язали своє безконтрольне керівництво в союзі. Скарбницю перенесли в Афіни, і розпоряджалося нею Народне зібрання; рішення афінських властей для союзників-данників були обов'язковими. Гроші союзу витрачалися на розкішні будівлі, утримання паразитичного античного люмпен-пролетаріата, розквітала корупція. Однак процвітала тільки землевласницька та торгово-ремісницька олігархія, стан основної маси трудящих громадян, а саме дрібних землевласників та ремісників, погіршувався, зростали протириччя між громадянами та метеками [5, с. 13–27].

У 431 р. до н. е. внаслідок капітуляції Афін у Пелопоннеській війні між Афінським морським союзом та Пелопоннеським союзом на чолі зі Спартою Афіни вимушені були підписати принизливий мир, однією з умов якого було знищення демократичного устрою. Так настав період терористичної диктатури олігархів (тиранія тридцяти), і хоча демократичний устрій в Афінах з часом був відновлений, проте вони більше не зазнали колишнього розквіту – морська гегемонія Афін зникла, скарбниця пуста, а держава розорена. У 336 р. до н. е. Афіни разом зі всією Грецією спочатку Олександром були включені до складу Македонської монархії, а у 2 столітті до н. е. перетворилися на одну з провінцій Римської держави [3, с. 188–189].

Ще треба сказати про право. Солон скасував закони Драконта, за винятком декількох постанов про вбивство. Його можна вважати ініціатором проведення всеосяжної кодифікації афінського права, бо саме Солону можна приписати два важливі моменти афінської демократії, такі як проголошення рівності перед законом – ісономія і створення народного суду – Гелієї, яка, творячи судовиробництво, мала право кожного разу утворювати нову правову норму, керуючись тільки правовим переконанням. Від законів відрізнялися прийняті Народним зібранням

псефізми – постанови, що стосувалися окремих патріциїв чи плебеїв. До того ж кожний поліс мав власне право, яке багато в чому відрізнялося від права інших міст. Судові вироки виносилися тільки на основі місцевого права, але основні інститути цивільного та кримінального права в Афінах не були розроблені так повно, як у Стародавньому Римі, вагому частину законодавства складала непи-

сані звичаї. Суворе дотримання закону вважалося необхідним елементом демократії в Афінах.

Публікувалися закони на спеціальних кам'яних стелах або таблицях, що зберігалися в будинку місцевого управління. Саме тоді з'являються в Греції професійні юристи, бо виникла потреба в людях, які б знали право всіх її основних полісів.

ЛІТЕРАТУРА

1. История государства и права зарубежных стран. Ч. 2 : учебник для вузов / под общ. ред. Н.А. Крашенинниковой, О.А. Жидкова. Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. С. 27–29.
2. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Л.М. Маймескулова. Харків : Право, 2011. С. 152–153.
3. Тойнби А.Дж. Исследование истории. Что я пытался сделать. *Современная буржуазная философия истории*. Москва, 1965. С. 188–189.
4. Тищик Б.И. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навчальний посібник : у 2 т. Т. 1 : Історія держави і права країн Стародавнього Сходу та Стародавньої Греції. Львів : СПОЛОМ, 1999. С. 153–154.
5. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. Москва : Юристъ, 1996. С. 60–62.